

JANUARI - FEBRUARI 2017

PB-PP
BELGIE(N) - BELGIQUE

3/4955
Erk. P2A6041

NIEUWSBRIEF

IN HET SPOOR VAN

ANTON KUTTER

KIJKERS IN DE KIJKER

OPTICA STUDIEDAG DER LAGE LANDEN

PROBLEMEN IN DE RUIJITE

<http://armandpien.be>

TE GAST BIJ ANTON KUTTER

Jean-Pierre Grootaerd

De afgelopen twee jaar had ik het geluk de gast te mogen zijn van mensen die in onze landen toch iets binnen de wereld van de amateur én professionele astronomie toch iets te betekenen hadden.

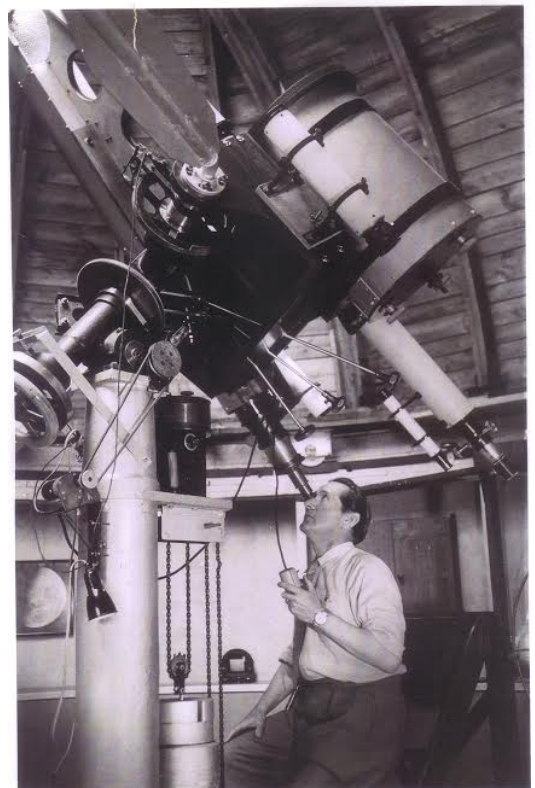
Daar waren, in deze volgorde, Bruno Ernst, Kees de Jager en nu ook de kinderen van Anton Kutter. Deze drie 'eminenties' zijn eigenlijk onlosmakelijk met mekaar verbonden. Bruno Ernst (Hans de Rijk), en Kees de Jager werkten jarenlang samen om Sterrenwacht Simon Stevin en popularisatie van de sterrenkunde en goede naam te bezorgen. Het werden ook vrienden voor het leven.

We maken een Kutter Telescoop

Wie van ons, toch de ietwat rijpere lezen onder ons, kent Thieme's Sterrenboek niet. Het boek waarin werd uitgelegd op blz 84 : HOE MAKEN WIJ EEN KUTTER TELESCOOP. De schrijver van het boek, die ontmoette ik al meerdere keren en er zijn ook de maandelijkse mailcontacten. Meer nog; een tweetal weken ontving ik per post zijn nieuwste boekwerk; 'Een driehoek is meer dan drie hoeken'. Knap voor een man die de negentig al voorbij is... Maar wat intrigeerde mij nu om heel erg gedreven naar gaan zoeken naar wat van de geschiedenis van Anton Kutter zelf overbleef?

Antwoord: een uitspraak die Bruno Ernst tegenover mij deed in augustus 2014: "An-

ton vroeg mij om te helpen meerekenen aan die Schiefspiegler van hem. Ik wou dit absoluut niet om één belangrijke reden: ik vond het een vreselijk lelijk ding! Niets aan het geheel leek ook maar op een telescoop: het wees naar her, maar keek naar elders. Maar omwille van de vriendschap deed ik het toch maar. Samen met prof. Anton Stauss. En...wat een mooie beeldjes met die telescoop !!! Het werkte! Onder mijn begeleiding en later ook nog werden er in Nederland en België HONDERDEN van gemaakt. Ik doopte de telescoop zeer tegen de zin van Anton Kutter zelf 'Kutter Telescoop'."

OVER 100 JAAR BIOSCOOP IN BIBERACH EN OVER 100 JAAR FAMILIEGESCHIEDENIS TEN DIENSTE EN UIT LIEFDE VOOR DE BIOSCOOP, SPEELFILMS EN ASTRONOMIE.

Zoals verteld door Adrian Kutter, 14 november 2016.

Mijn grootvader langs moeders kant, Gottlob Friedrich Erpff werd op 3 oktober 1877 geboren in Schwäbisch Gmünd, zoon van een textielverver. Voorbestemd om zijn vader op te volgen, leerde hij bij zijn vader het vak tussen 1893 en 1895. Daarna werkte hij als assistent textielverver in Leutershausen-Ansbach tot zijn meesterproef in 1897. Op 1 oktober 1897 ving zijn militaire dienst aan bij het infanterie regiment 123 in Ulm. Na de dood van zijn vader in december van datzelfde jaar werd hij van zijn militaire dienst ontheven, om de zaak van zijn vader verder te zetten.

In 1906 trouwde hij met Louise. Uit dit huwelijk kregen ze hun dochter Else in 1907. In 1907 stichtte hij in Schwäbisch Gmünd een fabriek voor stoomreiniging, textielverven en chemische reiniging, welke hij met groot succes heeft geleid tot 1911. Toen werd mijn grootvader ernstig ziek - volgens zijn dokter door vergiftiging te wijten aan zijn beroep als textielverver - en moest hij zijn beroep opgeven. Daar hij toen ook al enige tijd betrokken was bij lichtspeltheaters in Stuttgart, Göppingen, Ravensburg en Friedrichshafen, verkocht hij zijn bedrijf en kocht hij in 1912 de "Eden-Kinematographen" (bioscoop) in de Viehmarktstrasse te Biberach, in een gebouw naast het hotel Krone. Op de verdieping was de feestzaal van

het hotel en daaronder waren de voormalige stallen en bergplaatsen voor de gasten van het hotel. Hier bouwde hij een echte bioscoop met ongeveer 200 plaatsen en in 1915 werd uitgebreid tot 300. Met het succes bij de bevolking van Biberach was dit ook snel weer te klein. In 1925 kon hij, door een overeenkomst met het stadsbestuur, in het stadstheater van Biberach het "Stadttheaterlichtspiele" openen. Daar werden vertoningen gegeven op zaterdag en zondag. Mijn grootvader nam deel aan de eerste wereldoorlog, en keerde 2 jaar later zwaar gewond terug. In die tijd nam mijn grootmoeder Louise de uitbating van de bioscoop over.

Vanaf de eerste jaren tot ongeveer 1912 liepen programma's van anderhalf uur, samengesteld uit verschillende kortfilms. Pas vanaf 1920 kwamen de eerste langspeelfilms in de bioscopen. Op bepaalde dagen begeleide een vijfkoppig orkest de speelfilms. Grootmoeder Louise Erpff was een goedhartige vrouw die snel bekend en geliefd werd in de stad. De bioscoop was vooral bij de jeugd een zeer gewilde attractie, en vele kinderen die geen of te weinig geld hadden, mochten soms ook van de bewegende beelden op het scherm genieten. Louise Erpff zat immers zelf aan de kassa om de kaartjes te verko-

Op weg naar de familie Kutter

En dan gaat een mens op zoek. Een extra boost kwam er medio 2015 toen ik tijdens een gesprek met Harrie Rutten te horen kreeg : 'Ik was tijdens mijn vakantie op de terugweg en deed even Biberach aan. Ik bezocht er het graf van Anton Kutter, tenminste dat dacht ik te doen...Ik vond wel het graf van zijn ouders, maar niet dat van Anton. Raar vond ik dat.'

Op zoek dus. Er was het gegeven dat Flori (dochter van Anton) nog met zekerheid in leven was. Google Earth leerde ons dat de cinema met erbovenop de koepel van Kutter er nog stond. En toen ging het snel. Vooral toen ik op internet de naam Adrian Kutter tegenkwam! Een mailtje en een paar telefoongesprekken later werd duidelijk

dat we het juiste spoor beet hadden. Wie mij kent weet het al zo'n beetje: ik moest en ik zou er naartoe. Zeker na een lang gesprek met Philippe Mollet. De geschiedenis van de telescoop op Mira, de foto's van de familie Kutter in... Oostende! Hele verhalen kent die man. Wikipedia stelt weinig voor vergeleken bij de parate kennis van de man. Was ook al zo bij de ontmoeting met Bruno Ernst trouwens. Maar goed, ik heb ook het grote geluk dat Guy Wauters altijd en overal mijn steun en toeverlaat is. Komt daarbij dat hij de laatste jaren ook mijn privé chauffeur én piloot is geworden. Zo geraakt een mens nog eens ergens!

Op weg dus naar Biberach an der Riss, richting Adrian, Claus en Flori Kutter.

pen. Meestal stond haar dochtertje Else naast haar - een zeer mooi meisje met lang zwart haar waar jongens en jonge mannen graag naar keken...

Ook een zekere Anton Kutter, in 1903 geboren in het Kleeblatthaus op de markt van Biberach, zoon van koopman Viktor Kutter, merkte de mooie Else op, en sprak af om met haar op het marktplein te spelen. Anton was echter ook geïnteresseerd in de sterrenhemel en vooral de Maan. Als 12-jarige knutselde hij uit een brillenglas en een speelgoedprojector een refractor in elkaar waarmee hij van op de vliering van het Kleeblatthaus naar de nachtelijke hemel keek. Als veelvuldig bezoeker van de bioscoop - en niet alleen voor Else - had hij ook grote belangstelling voor het medium film.

Zo knutselde hij op 10 jarige leeftijd uit reserve-onderdelen een eerste filmcamera in elkaar, en als 15-jarige begon hij zijn "filmcarrière". In zijn eerste regie verfilmde hij "Tom Sawyer" en zijn jeugd-vriendin Else, 11 jaar oud, kreeg de hoofdrol van Becky toebedeeld. Die aantrekking tussen Anton en Else bleef bestaan tijdens hun schooltijd en het volwassen worden, ondanks het feit dat ze elkaar soms enige tijd niet meer konden zien. Else volgde middelbare school in Friedrichshafen en Anton in Ravensburg; dit was immers niet mogelijk in Biberach. Else kwam in 1923 terug naar Biberach, werkte deeltijds en speelde in verschillende theaterstukken bij het "Dramatischen Verein". Anton studeerde in 1922 af in Stuttgart als gediplomeerd ingenieur. Ook als student hield hij zich met astronomie bezig, en van 1923 tot 1925 was hij assistent bij de volkssterrenwacht van Stuttgart. Na het afsluiten van zijn studies kreeg hij in 1926 zijn eerste aanstelling bij het fototechnisch Labor Epkems in Keulen. Na een half jaar wisselde hij die job om te gaan werken bij Filmproduktion Arthur Böhm-Film in Keulen. Daar draaide hij zijn eerste drie professi-

onele speelfilms, waaronder de in Biberach geproduceerde Wieland-film "Stervende romantiek". In de hoofdrollen speelden enkel leden van het "Dramatischen Vereins Biberach" met Heinrich Sembinelli, Gustav Lumpp (als Wieland) en natuurlijk Else Erpff als Sophie Gutermann (later La Roche). In 1927 ging Anton Kutter een jaar naar Parijs, op uitnodiging van de Franse filmproducent Petitjean. Daar draaide hij 4 experimentele speelfilms.

In 1928 kreeg hij van directeur generaal Adolf Pirrung de opdracht om drie films over de "Oberschwäbischen Elektrizitätswerke" (OEW) te maken. De langspeelfilm "Grosskraft der Berge" (1926-1930) ging over de bouw van de Vermunt waterkrachtcentrale in Montafon. In 1928 maakte hij "Licht und Kraft" over verschillende waterkrachtcentrales van de OEW in Iller en op de Donau en de stoomcentrale in het Ulm-Donau-dal. Uiteindelijk produceert hij in 1929 de film "Kuriert", een vrolijke publiciteit speelfilm over een koppige boer die door zijn zoon, diens toekomstige vrouw en haar succesvolle vader (een boer in de buurt) door list "overhaalt" werd om electriciteit te gaan gebruiken op de boerderij. In 1931 volgde Anton Kutter de oproep van EMELKA, de grote filmstudio in München-Geiseltal (later BAVARIA), om daar de regie van documentaires en speelfilms op zicht te nemen en om draaiboeken te schrijven.

De twee eerste films "Rhythmus der Welt" (1931) en "Mondlicht" (1932) waren zo succesvol dat hij uitgekozen werd als auteur van het draaiboek en regisseur van de eerste Zwitserse klankfilm "Der Goldene Gletscher" (1932), een Duits-Zwitserse coproductie. Na het grote succes van die film in Duitsland, Zwitserland en Oostenrijk draaide hij in 1933 ook de tweede Zwitserse klankfilm "Die weisse Majestät", die zich eveneens in het Berner Oberland

Adrian Kutter.

De man bleek net als zijn vader in de film-industrie te zitten. Biberach an der Riss dus. Een eind weg van Oostende en Gent, maar toch wel spannend. We schrijven 9 november 2016. Adrian had voor ons een hotel geboekt op een kleine kilometer van het cinemacomplex van zijn vader. Dat pand is tot 2007 in handen van de familie geweest, maar werd toen verkocht.

Afspraak was om 19 uur aan de bar van het hotel. En die eerste ontmoeting: het verwoede mailverkeer had zijn uitwerking niet gemist. Vooral het feit dat de Kutterdag op Sterrenwacht Tivoli werd verfilmd én ik de film naar Adrian had doorgestuurd had zijn effect niet gemist! Er volgde een etentje en een wonder verhaal.

Een dag op stap met Adrian, Claus en Floriane

De dag erop werden we opgehaald daar Adrian voor een rondleiding door de wereld van zijn vader Anton. Die was naast astronoom ook filmregisseur. Eerste halte was de cinema. Nog steeds in gebruik, en heel bijzonder. Elke zaal werd genoemd naar een planeet en de muren van die zalen waren ook beschilderd met landschappen van die planeten! En op weg naar die zalen zover het oog reikte: een museum van filmapparaten en alles wat met foto, film en regie te maken had.

En uiteraard, de koepel op het dak van het gebouw! Maar eerst de ontmoeting met Claus en Floriane. Deze laatste was wat gereserveerd. Maar ze had een vraag. Of ik

ooit heb gehoord van een zekere 'Broeder Erich'? Toen gaf ik haar spontaan zijn telefoonnummer en adres in Utrecht. De dame wist niet waar ze het had... Laatste ontmoeting was in 1968. Het ijs was gebroken. Op weg naar de koepel dus. Daarvoor hadden we de rit gemaakt. Wat stond er nog in en hoe zag het er uit???

De weg naar boven was lang. De koepel zelf is sinds 1978 niet meer geopend geweest. Het jaar waarin Anton zwaar ziek werd. Maar de telescoop stond er nog. In volle glorie. Of toch bijna... Telescoop is dringend aan een opkuis toe. En de spiegel ontbrak! Tot mijn ontsteltenis lag die grote 30 cm spiegel ergens in een pizzadoos met aan de bovenkant een groot gat in...Spiegel was gelukkig intact, maar dringend aan een nieuwe coating toe. Die spiegel ligt nu in Gent op de S9 letterlijk 'mooi te blinken'. Rondom de telescoop : een berg andere telescopen. Refractors, Kuttertelescopen, Lichtenknecker telescopen, tri-schiefspiegels, boeken, Foucault test en heel veel dozen en kisten. Een schat aan materiaal! Hierover komt in een volgend artikel juni 2017 een pak meer info. Er komen mooie tijden aan!

Laatste rustplaats.

Dat het graf moeilijk te vinden was, heeft zo zijn reden. Een geloofskwestie. De vrouw van Anton Kutter overleed in 1980 en werd begraven bij haar protestantse ouders. Anton overleed in 1985 en rust nu naast haar. Een heel sober graf waar je eigenlijk moet zoeken naar hun namen. Maar daar staan doet een mens toch wel iets. De man heeft de amateur-astronomie voor de gewone

afspeelt. Deze film werd parallel in een Franse versie met gedeeltelijk Franse acteurs gedraaid: "Un de la montagne". Ook hiervoor was Anton Kutter samen met de Franse regisseur Serge Polignac verantwoordelijk. Anton nam zijn geliefde Else in 1931 vanuit Biberach mee naar München, en tussen het maken van de films in Zwitserland trouwden ze in juni 1933 in Bern.

Als felle tegenstander van het nationaal socialisme gaf hij dat ook te kennen tijdens het maken van zijn films en werd door acteur Carl de Vogt bij de rijksminister voor propaganda, Dr Joseph Goebbels, verraden. Zo kon een derde Zwitsers filmproject niet meer doorgaan, moest hij naar München terugkeren en kreeg hij verbod om zijn beroep uit te oefenen. Door het grote succes van zijn speelfilms en twee gouden medailles op het filmfestival van Venetië werd het beroepsverbod na een jaar omgezet naar een verbod om speelfilms te maken. Zo organiseerde Anton Kutter dan, in de jaren 1936 tot 1945, de cultuurafdeling en de grote trucfilm-technische afdeling in de Bavaria filmstudio's van München-Geiseltasteig. Het eerste grote succes daarvan was de eerste Duitse science-fiction film "Weltraumschiff 1 startet".

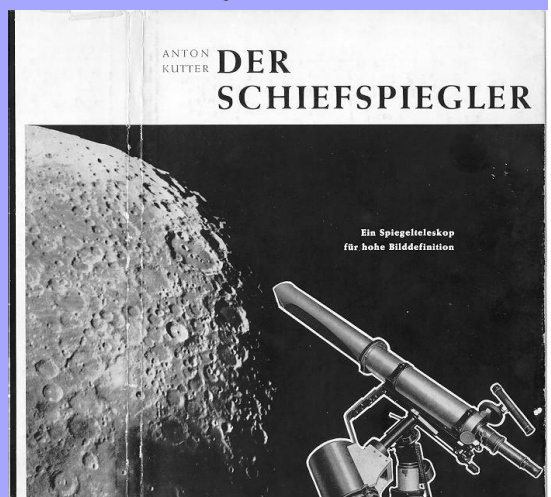
Tijdens zijn jaar beroepsverbod kon hij zich meer bezig houden met zijn grote hobby, Astronomie. Met zijn bevriende astronoom Professor Anton Stauss bouwde hij in het München stadsdeel Pullach im Garten een sterrenwacht. Dit heeft later geleid naar de ontwikkeling van de legendarische "Schiefspiegler" of "Kutter-telescoop" in de jaren 1936-1939. Die sterrenwacht werd later overgebracht naar Biberach en bovenop het bioscoopgebouw gezet.

In 1937 werd in München Kutter's eerste zoon Claus geboren, in februari 1943 kregen ze zoon Adrian. In

de herfst van hetzelfde jaar werd hun woning in München door een bombardement vernield en gingen Else en beide kinderen inwonen bij grootvader Gottlob Erpff in Biberach. Anton Kutter verbleef toen bij zijn vriend-astronoom Stauss in Pullach tot, aan het eind van de oorlog, de filmstudio's in Geiseltasteig gesloten werden en hij ook naar zijn familie in Biberach ging.

Intussen gebeurde in Biberach bij grootvader Erpff het volgende wat de cinema betreft: Ondanks de vergroting van de filmzaal en de tweede zaal in het stadtheater was de capaciteit te klein voor de grote belangstelling van de Biberach bevolking en dit des te meer toen eind 1930 in het stadtheater en in januari 1931 in de eigen bioscoop de eerste klankfilms vertoond werden.

Toen een tweede uitbreiding van de bioscoop niet mogelijk was, zocht Gottlob Erpff naar een plaats om een bioscoop met minstens 600 plaatsen te bouwen. Uiteindelijk kon hij een deel van de grond van de houtfabriek Schmitt in de Waldseerstrasse 3 aankopen. Nadat de nationaal socialisten in 1933 de macht grepen werden films en bioscopen onder controle van het regime gebracht en als middel gebruikt om het gedachtegoed van de nationaal socialisten uit te dragen. De "Reichsfilmkammer"

man bereikbaar gemaakt met zijn ontwerpen. Niet alleen in onze landen, maar eigenlijk wereldwijd.

Internationale Kutter- en ATM dagen 2018

Een bezoek is één zaak, maar het mag ook ietsje meer zijn. We willen graag voorjaar 2018 een drietal internationale Kutter- en ATM dagen organiseren. Kutter staat centraal met alles erop en eraan. Lezingen, Films, Cinema, tentoonstelling van zijn collectie telescopen (opgesmukte 30cm Kuttertelescoop inbegrepen), mogelijkheid tot bezoek aan het graf, stadsrondleiding met uiteraard ook zicht op zijn geboortehuis, Planetarium Laupheim (zijn planetarium) én de mogelijkheid om het bezoekerscentrum van ESO in Garching te bezoeken. We beschikken over restauratie-

mogelijkheid en hotelreservaties. In het artikel van juni 2017 komen we hier nog uitgebreid op terug. Hiernaast besluit ik (voorlopig) graag met het levensverhaal van de man. Wees ervan overtuigd dat deze ontmoeting nog heel lang zal nazinderen EN een vervolg krijgt. Na de paasvakantie moet de grote 30cm Kuttertelescoop een opknopbeurt krijgen. Nog een pak werk voor de boeg.... Maar met een doel voor ogen: de dagen in 2018 lukt dat best ! Wordt Kijkerbouw ten top! Wordt vervolgd. Om hier even af te sluiten en terug te komen op mijn eerste zin: het was dus écht wel een bezoek aan Anton Kutter himself. Alles ademde gewoon Anton uit. We stonden als het ware midden in zijn leven. Zelfs zijn wagen stond er nog in de garage, rijklaar. Je had gevoel dat hij zou komen aanwandelen om een rit te maken.

besliste over de keuze van de speelfilms in de bioscopen. Om zijn licentie als bioscoop uitbater te kunnen behouden en een bouwvergunning voor de nieuwe bioscoop te kunnen bekomen werd Gottlob Erpff gedwongen toe te treden tot de NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei). Zo kon hij in 1939 starten met de bouw van de nieuwe bioscoop. Daar hij nauwelijks actief was als partijlid kreeg hij te kampen met veel tegenstand en represailles van de Reichsfilmkammer om het vereiste bouw materiaal te bekomen en zo kon de opening van het "Filmtheater Biberach" (650 plaatsen) pas twee jaar later plaats hebben met op 24 oktober 1941 de film "Annelie". De bioscoop in de Viehmarktstrasse werd toen gesloten maar de parallelle vertoningen in het stadtheater werden verder gezet.

Na de opmars van de Franse troepen in 1945 in Biberach kreeg Gottlob Erpff na enkele weken de toelating om de vertoningen in het "Filmtheater" en het stadtheater te hervatten. Echter moest hij elke week gedurende meerdere dagen Franse films vertonen voor de bezettingstroepen. Wegens zijn gevorderde leeftijd wou Gottlob Erpff toen zijn bioscoopbedrijf overlaten aan zijn schoonzoon Anton Kutter. De Franse militaire regering legde midden 1946 beslag op de bioscoop en gaf de leiding aan Norbert Nusser zodat Anton Kutter pas vanaf april 1949 de leiding van de bioscoop kon overnemen.

Na de afgrijpselijke tweede wereldoorlog en een verstoord, gedeeltelijk door geallieerde troepen bezet Duitsland kon niemand vermoeden dat een herneming van de filmproducties zo snel zou gaan. Anton Kutter kreeg als eerste in Duitsland in 1948 de toelating om een korte documentaire te maken over een voorbeeld landbouwmodel, zo ontstond "10 Bauern unter einem Hut".

In 1949 kreeg hij van de Musikgemeinde Altötting de opdracht om een lange historische speelfilm te maken over de geschiedenis van het heiligdom in Altötting: "Unsere liebe Frau". Deze film werd sinds 1950 vertoond in een speciaal voor deze film gebouwde bioscoop en wordt na 62 jaar nog dagelijks voor de pelgrims getoond. Intussen werd deze film door meer dan 50 miljoen mensen gezien. Een eenzaam bezoekersaantal voor films in Duitsland. In de volgende jaren tot 1955 draaide Anton nog 4 speelfilms in Oostenrijk, de laatste en grootste succes "Das Lied von Kaprun". Een dramatische speelfilm met internationale acteurs, die ontstond tijdens de bouw van de Grossglockner waterkrachtcentrale Kaprun. In de jaren 1949-1955, tijdens de afwezigheid van Anton tijdens het maken van de speelfilms, nam Else de leiding van het "Filmtheater" dat Anton, na zijn laatste film in 1955, uitbreidde met de nieuwbouw van de "Urania" bioscoop als tweede zaal.

Anton Kutter hield zich dan enkel nog bezig met de leiding van beide bioscopen en wijdde zich zeer intensief aan astronomische studie. Ik zelf (Adrian Kutter) kwam in 1972 terug na een opleiding bedrijfsbeheer in Mannheim en nam de leiding van de bioscopen over en bouwde nog twee kleinere zalen. Zo ontstond in maart 1978 het legendarische zaaltje "Sternchen" dat als bioscoop diende voor het in 1979 opgerichte Biberach filmfestival wat in 2016 voor de 38e maal onder mijn leiding plaats vond.

In 2005 werd het bioscoopcomplex in de Waldseerstrasse vernieuwd en uitgebreid met een groot foyer en 4 bioscoopzalen: het "Sternenpalast". Dit werd wegens leeftijd in 2007 verkocht aan de bioscoopuitbater Lochmann uit Rudersberg. Ik leid echter het filmfestival en het museum "Film- und Kinomuseum Baden-Württemberg e.V" dat zich ook in het bioscoopcomplex "Sternenpalast" bevindt.